Marcu Gabinschi

ETIMOLOGII FOLCLORICE[1]

Abstarct. The article contains some hypothetic etymologies (probably Turkish, Albanian, Serbian and Greek) of Romanian words met in folk-lore texts, as well as some passing remarks about etymologies treated before by other authors.

Keywords: etymology, Turkish, Albanian, Serbian and Greek.

Citind recent unele culegeri de folclor românesc [1; 2; 3], am întâlnit acolo mai multe cuvinte regionale până acum necunoscute nouă (dar câteodată însoţite de un semn de întrebare şi în glosare) şi a căror etimologie, fiind şi ea necunoscută, e de dorit să fie stabilită. Printre acestea se găsesc şi cele câteva examinate mai jos, pentru care putem propune, cel puţin la nivel de probabilitate, etimologiile noastre. Pe cât ne-am putut informa după principalele dicţionare etimologice şi explicative-etimologice, folosite de obicei în asemenea situaţii[2], ca şi după recentele lucrări de etimologie (ale lui A. Graur, A. Avram, Z. Mihail, D. Loşonţi, N. Raevschi şi alţii), aceste cuvinte lipsesc acolo, nefiind deci etimologizate. De aceea încercăm să dăm etimologia lor mai jos.

[1] În articolul etimologic precedent al autorului („Etimologii – 2010”, „ Buletin de lingvistică”, Nr. 12, Anul IX, 2011, p. 46-52) din cauza unei pane a calculatorului a fost scăpată din text nota 5, dar au rămas trimiterile bibliografice nr. 18, 19, 20, 21, la care se referă nota. De aceea, remediind situaţia, aducem această notă mai jos:

Contrar aşteptării, după predarea acestui articol la tipar, la Biblioteca AŞM a apărut ediţia anastatică a Dicţionarului Academiei Române, în care [18, p. 35] găsim cuvântul *falagă* cu menţiunea de învechit şi cu trimiterea la *falangă*. Despre acesta, după multe exemple din scriitori, se spune că „în secolul XVII se găseşte uneori şi forma turcească a cuvântului *falagă* s.f. (turc. *falaka*)”. Ca etimologie se dă neogrecescul *φάλακγας* al cărui dublet etimologic este *părângă*. Această ultimă etimologie e corectă, însă prezentarea lui *falaka* ca o formă turcească a cuvântului grecesc nu e convingătoare. E drept că marele dicţionar turcesc-rus [14, p. 288] nu-l dă pe *falaka* printre arabisme, însă dicţionarele turceşti mai vechi, de care ne-am condus [19, p. 304; 20, p. 184; 21, p. 172], îl dau pe *falaka* cu menţiune de arabism. Apropierea de *falanga* ar fi deci în româneşte ceva secundar, bazat pe asemănarea fonetică (cum e, de exemplu, perceperea lui *lăcaş* ca o variantă a diminutivului lui *loc*, pe când în realitate e vorba de ung. *lakás* „loc de trai; locuinţă, apartament”. Tot aşa se percep ca variante slavismele *a se stărui* şi *a se strădui*, la origine cuvinte cu etimoane diferite, cf. resp. rus. *стараться* şi *страдать*).

[2] Ce e drept, cu excepţia Dicţionarului Academiei Române şi a celui al lui A. Scriban, iarăşi cu neputinţă de găsit la Biblioteca AŞM.

BDD-A6630 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:03 UTC)

erchen

E vorba de contextul din Oltenia – *Chiro, Chiralino, / Frumoaso copilo, / Scoate-ţi tu cuţitu / Şi să tai erchenu,/ Ca s-ajung Arapu, / Să-i tăiem lui capu* [1, p. 146]. Sensul lui *erchen* nu ne e cunoscut, şi în „Glosar" [1, p. 429] în loc de explicaţie stă „?". Deci etimologia o propunem numai cu condiţia că sensul, cel puţin cel primar, este ceva ca „tânăr, băiat, flăcău" ş.a. sau metafora lui, în care caz etimologia ar fi transparentă: ar fi vorba de tur. *ergen* „bărbat matur necăsătorit, flăcău" ş.a., împrumutat cu acelaşi sens de câteva limbi balcanice. Dacă însă rom. *erchen* înseamnă altceva (ceea ce nu se poate stabili cu siguranţă din text), etimologia rămâne necunoscută. Cât despre deosebirea dintre *k* şi *g* , aceasta n-ar fi o piedică pentru etimologizarea noastră, deoarece astfel de oscilaţii nu-i sunt străine limbii române, în special în cuvintele împrumutate. Nu o dată am citat cazuri ca *priboi – briboi, călbează – gălbează* ş.a., iar citind recent [3], am întâlnit acolo, chiar pe una şi aceeaşi pagină *şi-a descheiat sâmpocul de la curea* şi mai jos *La loc, zâmboc, / Că n-avuseşi noroc!* (p. 290), *zâmboc > sâmboc* fiind un slavism (cf. rus. *зубок* cu nazalitatea deja înlăturată, dar păstrată în româneşte) care înseamnă „cuiul cataramei ce se bagă în gaura curelei". Iar în [1] întâlnim passim *fo* în loc de *vo*, ca în *fo zece* ş.a.

Deci soluţia depinde de sensul lui *erchen*, încă necunoscut.

P.S. În Dicţionarul Academiei Române, apărut la Biblioteca AŞ RM abia anul acesta, este dat *elchen* ca împrumut a tur. *yelken* „velă, pânză", ceea ce se poate potrivi cu contextul citat mai sus. Este de mirare însă că editorii volumului nu ştiau de acest sens al lui *elchen.*

a înzita

Acest cuvânt însemnând „a îndemna" [2, p. 598] l-am întâlnit în contextul *Măieran de pă deluţ / – Ce stai, bade, – aşa blânduţ?/ Ori te-o-nzitat oarecine / Ca să nu grăieşti cu mine. / De te-o-nzitat fetele. / N-aibă noroc bietele: / De cununa ce verzie / Şi de sfânta cununie; / De te-o-nzitat feciorii, / N-aibă noroc săracii; De struţu cel mohorât / Şi de sfântu jurământ* [2, p. 205].

Cuvântul pare a fi format prin răspânditul confix verbalizator *a în ...a* de la o temă nominală, ca şi, de ex., *a încheia* de la *cheie, a înjgheba* de la *jgheab, a întrista* de la *trist* ş.a. Dar nu avem în româneşte tema derivatoare **-zit-,* ceea ce ne face să ne gândim la împrumutul unui verb întreg dintr-o altă limbă. Ca acesta, din câte ştim, cel mai vizat este verbul albanez *nxit* sau *nxitoj*, al cărui sens tranzitiv este „a grăbi, a iuţi", dar şi „a îndemna, a stimula, a îmboldi, a da ghes, a încuraja; a inspira, a exalta, a stârni" şi asem. [4, p. 711]. Deosebirea dintre alb. *nx-* şi rom. *-nz-* nu este o piedică pentru deducere. Pe de o parte, în albaneza comună nu există acum cuvinte care ar începe cu *nz-*, posibil aici cândva (vezi [5, p. 329]), devenite ulterior respectiv *nxis/nxit*, *nxitem* „a se grăbi", *nxitim* „grabă". Cuvintele albaneze ce încep cu *z-*, devenind baza celor în *n-*, capătă nu *nz-,* ci *nx-*: cf. de ex., *i zi* „negru" > *nxij* „a înnegri", *zë* „a lua" > *nxë* „a învăţa" ş.a. Pe de altă parte, în româneşte, în pronunţarea general acceptată nu există

BDD-A6630 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:03 UTC)

cuvinte începute cu **ndz*. Chiar de la *zi*, pronunţat dialectal ca *dzî*, se formează *a înzâli*, în pronunţarea românească comună aici se aude *înz-*.

Deci corespondenţa fonetică dintre alb. *nxit* sau *nxitoj* şi rom. *a înzita* nu întâlneşte piedici. Corespondenţa semantică (vezi mai sus) e şi ea pe deplin reală, nedepăşind deosebirea de sensuri ce apare în cazurile împrumuturilor. Ca o paralelă fonosemantică apropiată a lui *nxit(oj) – a înzita* se poate aduce cuplul deja identificat albano-român: alb. *vajtoj* „a jeli, a boci" ş.a. – rom. *a se văieta* (var. *a se văita*).

În circulaţie, verbul maramureşean *a înzita,* fixat într-un cântec din s. Rozalvea şi practic necunoscut în afara acelei localităţi (nu degeaba e explicat în glosar) nu ţine de stratul românesc comun al tradiţionalelor româno-albanisme, identificate încă de J. Thunmann în 1774, ci face parte din puţinele regionalisme româneşti de origine albaneză relativ recentă, cum sunt *dandăr* „om străin", *ghiutură* „legătură", *shteză* „piuă", detectate de G. Weigand (vezi [6, p. 122], şi, după cum am presupus noi recent, basarabenismele *barc, chimtuţ, tartabel, ţurană*.

provar

Contextul acestui cuvânt este următorul: *Iorgu Iordan/ Ficior de mocan /- - -/, Fată sărbatică. / Mare năprasnică. / Cu vidra nainte, / Tot luând aminte, / Cu şoimul pe mână / Cu ogari / Provari* [1, p. 68]. În glosar (p. 133) explicarea se reduce la „?", adică nici etimologia, nici chiar sensul cuvântului nu se dau. Noi putem s-o facem doar la nivel de presupunere. Odată ce e vorba de mocani, e posibil ca *ogar* să aibă aici sensul de „câine ciobănesc", în care caz *provar* ar putea să fie o haplologie a gr. προβατάρης „cioban, păstor", în special la oi, de la πρόβατο „oaie", cu mai multe derivate, printre care πρόβ(ε)ία „piele de oaie / de berbec", πρόβειος adj., „de oaie, de berbec" ş.a.

Observaţii pe margine

În contextul *Ceva tainic însă tot îl mai aducea în aretul acela, aşa că a ajuns să se deprindă cu zgomotul care nu mai înceta* [3, p. 65] găsim *aret* explicat în nota din subsol ca „jur". Cuvântul, până nu demult fără o etimologie general acceptată, a fost etimologizat recent de către N. Raevschi [7, p. 80-83] ca un posibil coreflex al alb. *rreth* moştenit, iar în română preluat ca element de substrat din ipotetica „daco-moesică". Alb. *rreth* „cerc, jur; raion" ş.a. cu multe derivate şi frazeologisme într-adevăr pare a fi un probabil prototip al rom. *aret* (deşi aici nu sunt excluse contaminări cu alte etimoane aduse în discuţie). Oricum, etimologia lui N. Raevschi, în măsura în care vizează albaneza cel puţin ca una din sursele lui *aret*, e plauzibilă. În favoarea ei se poate aduce şi următorul argument pe care dânsul nu l-a invocat. E drept că până acum lui *th* albanez i s-au adus patru corespondenţe fonetice româneşti: *th – s* (ca în *i tharbët – sarbăd*), *th – ţ* (ca în *thark – ţarc*), *th – č* (ca în – *thump – ciump*) şi *th – f* (ca în *thërrimë – fărâma*). Pentru corespondenta *th – t* (ca în *rreth – aret*) dlui nu aduce paralele. Însă dacă ne amintim de oscilaţiile ca *gălbează – călbează* (alb. *gëlbazë – këlbazë*) şi ţinem cont de cuplurile cu alb. *dh* – rom. *d* (ca în *hurdhë – leurdă* şi *shkardhë – zgardă*), discutatul *th – t* apare

BDD-A6630 © 2012 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:03 UTC)

ca o variantă surdă a lui *dh – d*, deci ca ceva real în cadrul oscilațiilor dintre sonoră şi surdă, sporadice în română, dar mai frecvente în albaneză (cf. până şi *doktor – toktor*).

Despre recenta noastră identificare a lui *Ermurache* ca derivat al reflexului moştenit al lat. *Hermolaus* (< gr.*Ἑρμόλαος*) putem constata că acesta are un dublet etimologic împrumutat: cf. *Ermolachie*. De ex., povestirea „Părintele Ermolachie Chiseliță" de Eminescu (vezi „Религия – о сферэ…" Кишинэу, 1988, p. 79-85), conține pasajele *îl mai chema şi Ermolachie Chiseliță* (p. 79), *Foarte frumos îi şedea potcapul părintelui Ermolachie* (p. 80) ş.a. Deci avem încă un caz de dublare etimologică din domeniul antroponimiei, cum sunt de ex., *Nicoară – Nicolae/ Neculae* sau *–giurgiu/ – georz – Gheorghe – George* sau *– medru/ – metru – Dumitru/ Dimitru, – măria – Maria* ş.a.

Apropo de *hulub*, dublet de nivel indoeuropean al lui *porumb, porumbel*, putem aduce regionalul *golumbel* (cf. *Golumbel galben în pene, / Du-te la a mea muiere* [2, p. 579], slavism ca şi *hulub*, dublet mai apropiat al lui *golumbel.*

Iar în prefața din [3, p. 28] citim *…munte căruia i se zice astăzi „Basaraba"*, constatare ce ar putea vărsa anumită lumină asupra denumirii Basarabiei.

În sfârşit, următoarea observație. În [3, p. 89] citățm *S-au dus militari la lucru; s-au cărat după aceea mai târziu maluri întregi de pământ de alături.* De aici se vede clar sensul (atribuit cuvântului în mod figurat, ceea ce însă n-ar fi putut sa aibă loc fără sensul primar) de „munte". Acelaşi sens l-am adus recent şi din Creangă (*– Din care sat de la voi? – Iaca de acolo, tocmai de sub acel mal – arătând negustorului cu mâna spre un deal* (И. Крянгэ, Опере, Кишинэу, 1972, p. 312), iar mai înainte am adus şi figuratul *maluri de vreme* întâlnit nu o dată în poveştile lui G. Botezatu, cf. alb. *një mal dite* „(aproape) toată ziua" (literal „un munte de zi"). Cf. şi *curechiul stă maluri* (din vorbă) ş.a., dar şi *un mal de om,* cu sensul evident metaforizat de „munte", nu de „țărm". Din toate acestea se vede clar sensul de „munte" al rom. *mal* şi e de mirare că acesta e de obicei ocolit la acest cuvânt în dicționarele româneşti, când dau sensul de „țărm, margine; litoral". Dar tocmai sensul de „munte" leagă cel mai strâns rom. *mal* cu alb. *mal* „munte", foarte frecvent în albaneză, având mai multe derivate şi fiind baza multor frazeologisme, de altfel unul din foarte puținele etimoane atestate direct ca toponim dacic şi ilir. Această deficiență a dicționarelor trebuie numaidecât înlăturată.

Şi încă ceva. Confruntându-se în dicționare acest rom. *mal* şi alb. *mal* „munte", ultimul se scrie greşit ca *mall* (vezi, de ex., [8, p. 111; 9, p. 460]) care denotă cu totul altceva, latinismul *mall* însemnând „dor, nostalgie", iar turcismul omonim al lui „avere, marfă". Deci referințele la autohtonisme trebuie făcute după izvoarele prime, nu reproducând greşelile altora, înrădăcinate în literatura anilor trecuți[3].

Referințe bibliografice

1. Tocilescu Gr. G., Țapu Ch. N. *Materialuri folcloristice*. Bucureşti, 1980.
2. *Antologie de lirică populară românească*. Bucureşti, 1980.

[3] În [10] găsim unele dialectisme, a căror etimologie nu o dau principalele dicționare (chiar dacă le conțin). Aceasta însă fiind destul de transparentă, ne limităm mai jos doar la unele comentarii despre ele.

BDD-A6630 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:03 UTC)

4. Topciu R., Milonashi A., Topciu L. *Dicţionar albanez-român. Fjalor shqip-rumanisht*. Bucureşti, 2003.

5. Mann S. E. *An historical Albanian-English dictionary*. London – New York – Toronto, 1948.

6. Rosetti Al. *Istoria limbii române II*. Bucureşti, 1964.

7. Raevschi N.D. *Etimologii şi alte studii de lingvistică*. Chişinău, 2006.

8. Eremia A. *Termeni geografici.* Chişinău, 2006.

9. Vulpe A . *Dicţionar explicativ şi etimologic*. Chişinău, 2007.

10. Caraman P. *Literatură populară* (*Caietele Arhivei de folclor*, III). Iaşi, 1982.

Institutul de Filologie
(Chişinău)

Astfel, în [10, p. 343] întâlnim *Şi-i bate şi-i schingiueşte / Ca sa-i spuie de un hat bun*, pe urmă *C-am aflat de-un hat porumb*, pe urmă *A venit hatu să-mi ia*. În glosar *hat* e comentat ca *at* „cal de călărie". De aici e clar că sursa e cuvântul mai multor limbi turcice (inclusiv al limbilor turcă şi găgăuză) at „cal".

Tot acolo găsim *belghir: Ia tăieți voi belghirii*, şi mai jos *Belghirii ca să mi-i taie* (p. 277), comentat în glosar ca „*belghiri* – cai". Aici avem schimonosirea lui *beygir*, iranismul turc şi găgăuz însemnând „cal".

Mai jos citim *Şi-a umplut hobăile / Şi toate vâlcelele* (p. 351), comentat în glosar ca *hobăi* „văi înfundate, râpi". E de mirare că A. Eremia pentru *hobaie*, *hobană* şi *hobac* constată „etimologie necunoscută" [8, p. 50], dar nu le pune în legătură cu *obană* „loc cu bulboane", înregistrat de Dumnealui în localitățile cu populație găgăuză" [8, p. 128], din a căror limbă deduce pe drept cuvânt termenul: cf. găg. *oban* cu sens apropiat. Sursa îndepărtată e probabil iranicul *ab* „apă; râu" (presupusă bază şi a hidronimului siberian *Obi*).

De relevat că oscilațiile prezente în *at – hat* şi *obană – hobană* sunt proprii găgăuzei, cf., de ex., *(h)angî* „care", *(h)ani* „care, că"; *(h)erif* „flăcău; jlob", ş.a., *(h)izmet* „serviciu" ş.a.m.d.

În sfârşit, *jegniță* (ca în *Cu orz din jegniță* / *Cu fânu tocat* (p. 35), glosat (ca şi *jigniță*) ca „magazie de cereale, hambar" e o schimonosire a ucr. *житниця* cu acelaşi sens.

BDD-A6630 © 2012 Academia de Ştiințe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.25 (2026-09-15 02:12:03 UTC)